

UOT: 338.43, 339.5, 339.543

AZƏRBAYCANDA FERMERLƏRİN İSTEHSAL VASİTƏLƏRİNƏ ÇIXIŞINDA KƏND TƏSƏRRÜFATI KOOPERATİVLƏRİNİN ROLU

Anar Fərman oğlu Əzimov

*Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi
yanında Aqrar Xidmətlər Agentliyi
e-mail: a.azimov@axa.gov.az*

Xülasə

Məqalədə Azərbaycanda fermerlərin kənd təsərrüfatı vasitələrinə çıxışının yaxşılaşdırılmasında kənd təsərrüfatı kooperativlərinin rolu araşdırılmışdır. Yüksək xərclər və natamam təchizat zəncirləri səbəbindən fermerlər keyfiyyətli toxum, gübrə və avadanlıqların əldə edilməsində müxtəlif maneələrlə üzləşirlər. Kənd təsərrüfatı kooperativləri isə bu çətinliklərə kollektiv yanaşmanı təmin etməklə miqyas effektindən istifadəyə, habelə maliyyə vəsaitləri və texniki yardıma çıxışda faydalar təmin edir. Göstərilən üstünlüklərə baxmayaraq hazırki dövrdə Azərbaycanda kooperativlər maliyyə vəsaitlərinə məhdud çıxış, zəif institusional inkişaf, inkişaf imkanlarının məhdudluğu və kiçik fermer bazası kimi çətinliklərlə üzləşirlər.

Məqalənin yekununda kənd təsərrüfatının dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi və ölkədə fermerlərin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması baxımından kooperativlərin dəstəkləyici hüquqi çərçivələr, mütərəqqi maliyyə alətləri və dövlət-özəl tərəfdaşlıqları vasitəsilə gücləndirilməsi üçün tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

***Açar sözlər:** kənd təsərrüfatı kooperativləri, fermerlər, istehsal vasitələri, kənd təsərrüfatının dayanıqlı inkişafı.*

Giriş

Kənd təsərrüfatı kooperativləri fermerlərin istehsal vasitələrinə çıxışını artırmaqda mühüm rol oynayır, bununla da kənd təsərrüfatının məhsuldarlığını və dayanıqlığını artırır. Bu təşkilatlar fermerlərin toxum, gübrə, avadanlıq və digər zəruri istehsal vasitələrini daha əlverişli şərtlərlə əldə etmələri üçün əməkdaşlıq çərçivəsini təmin edirlər. Kooperativlər xərcləri azaltmağa, yüksək keyfiyyətli məhsullara çıxışı yaxşılaşdırmağa, texniki dəstək və təlimlər təklif etməyə kömək edir. Bu, fermerlərin maliyyə yükünü azaltmaqla yanaşı, onlara birgə məsuliyyət hissini aşılayır və nəticədə kənd təsərrüfatı sektorunun davamlılığına və inkişafına töhfə verir. Bu məqalədə kənd təsərrüfatı kooperativlərinin istehsal vasitələrinə çıxışda oynadığı rolu, kooperativlərin fermerlərə verdiyi faydaları və kənd təsərrüfatının inkişafına göstərdiyi təsiri araşdıracağıq.

Kooperativlərin kənd təsərrüfatı və aqro-ərzaq sektorlarında rolu

Kənd təsərrüfatı kooperativi, həmçinin fermerlər kooperativi fermerlərin müəyyən fəaliyyət sahələrində resurslarını birləşdirdikləri kooperativdir. Kənd təsərrüfatı kooperativlərinin ən geniş yayılmış formaları müstəqil fəaliyyət göstərən üzvlərinə müxtəlif xidmətlər verən kənd təsərrüfatı xidmət kooperativləri və istehsal resurslarından (torpaq, texnika) birgə istifadə olunduğu kənd təsərrüfatı istehsal kooperativləridir [1].

Dünya üzrə məşhur kənd təsərrüfatı kooperativlərinə ABŞ-da ən böyük süd məhsulları şirkəti olan Amerika Süd Fermerləri (*Dairy Farmers of America*) [2], Hindistanda ən böyük qida məhsulları marketinq şirkəti olan “Amul” [3] və Yaponiyada kimyəvi gübrələrin satışının 70%-ni həyata keçirən və kənd təsərrüfatı kooperativlərinin federasiyası olan “Zen-Noah” daxildir [4].

Kənd təsərrüfatı xidmət kooperativlərinin iki əsas növü var: təminat kooperativləri və marketinq kooperativləri. Təminat kooperativləri üzvlərini kənd təsərrüfatı istehsalı üçün lazım olan toxum, gübrə, yanacaq və texnika xidmətləri ilə təmin edir. Marketinq kooperativləri isə fermerlər tərəfindən təsərrüfat məhsullarının (həm bitki, həm də heyvandarlıq məhsulları) daşınması, qablaşdırılması, qiymətlərin müəyyən edilməsi, paylanması, satışı və tanıtımını həyata keçirmək üçün yaradılır. Fermerlər, həmçinin kapital və investisiyalar üçün maliyyələşmə mənbəyi olaraq kredit kooperativləri də formalaşdırırlar.

Kənd təsərrüfatı kooperativi istifadəçilər tərəfindən idarə olunan və nəzarət edilən biznes fəaliyyətidir. Kooperativin gəlirləri üzvlər arasında ədalətli şəkildə paylanır. Kooperativlərin fəaliyyəti aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır [5]:

- kooperativə üzvlük üzvlük vəzifələrini qəbul etməyə hazır olan bütün fermerlər üçün açıqdır;
- kooperativ üzvlər tərəfindən nəzarət olunan demokratik təşkilatdır və üzvlər siyasətlərin müəyyən edilməsində, qərarların qəbul olunmasında fəal iştirak edirlər;
- üzvlər kooperativin kapitalına bərabər şəkildə qatqı təmin edirlər;
- kooperativ onun üzvləri tərəfindən nəzarət edilən avtonom, özünəyardım təşkilatıdır.
- kooperativ öz üzvləri, seçilmiş nümayəndələri, menecerləri və işçiləri üçün təhsil və təlimi təmin edir;
- kooperativ yerli, milli, regional və beynəlxalq strukturlarla əməkdaşlıq edərək üzvlərə ən yaxşı xidmət göstərir;
- kooperativ üzvləri tərəfindən təsdiq edilmiş siyasətlər vasitəsilə icmalarının davamlı inkişafı üçün çalışır.

Kənd təsərrüfatı kooperativlərində iştirak fermerlərə bir sıra faydalar gətirir. Bunları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar [6]:

- *Miqyas effekti* - kooperativlər istehsal vasitələrinin və məhsulların topdan şəkildə alınması ilə xərcləri azaldır və ticarət gücünü artırır;
- *Riskin paylanması* - kooperativlər resursları birləşdirərək və fəaliyyətləri diversifikasiya edərək kənd təsərrüfatı istehsalı ilə bağlı riskləri idarə etməyə və paylaşmağa kömək edir;

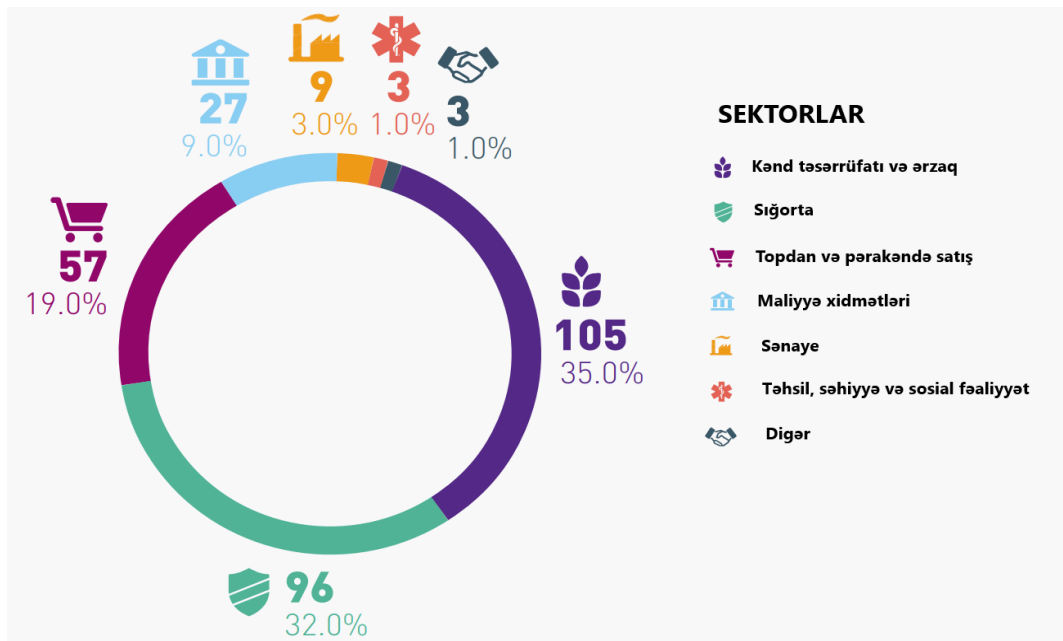
- *Resurslara çıxış - kooperativlər maliyyə resurslarına, texniki yardıma və bazar məlumatlarına çıxışı yaxşılaşdırır;*
- *Bazara çıxış - kooperativlər məhsulun keyfiyyətini və miqdarını artıraraq fermerlərin daxili və beynəlxalq bazarlara çıxışını asanlaşdırır;*
- *İcma inkişafı - kooperativlər iş yerləri yaradaraq və yerli infrastruktur və xidmətləri dəstəkləyərək kənd icmalarının sosial-iqtisadi inkişafına töhfə verir.*

Ümumiyyətlə, hazırki dövrdə global səviyyədə kənd təsərrüfatı sahəsində güclü kooperativləşmə prosesi getməkdədir. Kooperativləşmənin mahiyyətini daha yaxşı başa düşmək üçün onun tarixi inkişafına nəzər salmaq lazımdır. Bu baxımdan Avropanın təcrübəsi maraqlıdır. Avropada kooperativ hərəkatı 1844-cü ildə Böyük Britaniyada “Rochdale” Bərabər Pionerlər Cəmiyyətinin (Rochdale Equitable Pioneers Society) yaradılması ilə əhəmiyyətli bir impuls qazanmış və müasir kooperativlər üçün əsas rolunu oynamışdır. Bu kooperativ demokratik nəzarət, iqtisadi iştirakçılıq və icmaya qayğı prinsiplərini əsas götürmüşdür [7]. 19-cu əsrin sonu-20-ci əsrin əvvəllərində kənd təsərrüfatı kooperativləri Avropa boyunca yayılaraq fermerlərə qarşılıqlı kənd təsərrüfatı sığortası, kredit birlikləri və təchizat kooperativləri kimi mühüm xidmətlər göstərməyə başladılar. Bu təşkilatlar fermerlərin zəruri istehsal vasitələri və xidmətləri daha aşağı qiymətlərlə almalarına və məhsullarına daha yaxşı qiymətlər təmin etmələrinə kömək edirdi. Hazırki dövr üçün Avropa İttifaqında (Aİ) kənd təsərrüfatı kooperativləri kənd təsərrüfatı və aqro-ərzaq sektorlarında mühüm rol oynayır. Bu kooperativlər fermerlərə məxsus olan və onlar tərəfindən idarə edilən təşkilatlar olaraq istehsal, emal və distribusiyaya daxil olmaqla müxtəlif kənd təsərrüfatı fəaliyyətlərini həyata keçirir. Aİ-də kənd təsərrüfatı kooperativlərinin sayına görə birinci yerdə Fransa, daha sonra isə Almaniya gəlir. Təkcə Fransa kooperativləri Avropanın ilk 100 kənd təsərrüfatı kooperativinin 29-nu təşkil edir. Ən böyük kooperativlər isə Şimali Avropada yerləşir. Danimarka, İrlandiya və Niderland kimi ölkələrdə kənd təsərrüfatı kooperativləri daha çox ixrac yönümlüdür. Məsələn, “Danish Crown” öz dövriyyəsinin təxminən 90%-ni beynəlxalq bazarlardan əldə edir. Əksinə, Fransa və Almaniyaadakı kooperativlər daha böyük daxili bazarlara sahibdirlər, buna baxmayaraq milli iqtisadiyyatda mühüm rol oynayırlar [8]. 2023-cü il üçün Aİ kənd təsərrüfatı sektorunda təxminən 7.6 milyon işçi çalışmışdır ki, bu işçilərin əhəmiyyətli bir hissəsi məhz kooperativlərin payına düşmüşdür. Digər tərəfdən, Avropanın ilk 100 kənd təsərrüfatı kooperativi 2021-ci ildə 255 milyard avrodan çox gəlir əldə etmişdir ki, bu da onların iqtisadi təsirinin nə qədər əhəmiyyətli olduğunu nümayiş etdirir [9].

Dünya Kooperativ Monitorunun (World Cooperative Monitor) məlumatına əsasən, 2021-ci ildə dünya üzrə 300 ən böyük kooperativin dövriyyəsi 2.4 trilyon ABŞ dolları təşkil etmişdir ki, bu kooperativlərin içərisində sayına görə ən çox kooperativ kənd təsərrüfatı sektorunun payına düşür (*bax: Şəkil*). Bu kooperativlərin əksəriyyəti istehsal kooperativləridir. Eyni zamanda, bu kooperativlərin əksəriyyəti sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə yerləşir. Hazırda dünya üzrə kənd təsərrüfatı sektorunun ən böyük kooperativi Cənubi Koreyanın “Nonghyup” kooperatividir. Bu kooperativin 28 minə yaxın işçisi var və illik dövriyyəsi 61 milyard ABŞ dollarından artıqdır. Dövriyyəsinə görə növbəti sıralarda Yaponiya, ABŞ və Almaniyanın fermer kooperativləri gəlir. Buradan artıq görünür ki, kənd təsərrüfatı sektorunda kooperativləşmə dərəcəsi bilavasitə ölkə iqtisadiyyatının gücündən, o cümlədən ölkənin sənaye sektorunun inkişaf səviyyəsindən asılıdır.

Daha doğrusu, ölkə iqtisadiyyatı gücləndikcə digər sektorlarda olduğu kimi, kənd təsərrüfatı sektorunda da qruplaşma güclənir. Bunu bir neçə səbəblə izah etmək olar [10].

Şəkil. Dünya üzrə ən böyük kooperativlərin dövriyyələrinin sektorlar üzrə payı

Mənbə: World Cooperative Monitor

İlk olaraq ölkənin iqtisadi cəhətdən inkişaf etməsi bu ölkədə mülkiyyət münasibətlərinin sağlamlığının və azad rəqabət mühitinin mövcud olmasının göstəricisidir. Belə bir mühitdə ölkə xarici və yerli kapital axını üçün əlverişli bazara çevrilir və hər növ iqtisadi münasibətlərin inkişafı mümkün olur. Bu baxımdan inkişaf etmiş ölkələrdə kənd təsərrüfatı kooperativlərinin fəaliyyəti üçün münbit şərait yaranmışdır.

İkinci növbədə, sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə sənaye sahəsində kooperativləşmə ilə bağlı zəngin təcrübə toplanmışdır. Bu təcrübənin kənd təsərrüfatı sahəsində tətbiqi burada da kooperativlərin sürətli inkişafına yol açmışdır.

Sonuncu səbəb isə odur ki, sənayesi yüksək inkişaf səviyyəsinə malik ölkələrdə elm və texnikanın yeniliklərinin kənd təsərrüfatında tətbiqi baxımından daha geniş imkanlar mövcuddur. Bu ölkələrdə fermerlərin innovasiyalara çıxışı daha asan, yeniliklərin tətbiqi isə daha ucuz və daha sürətli başa gəlir. Digər tərəfdən, rəqəmsal texnologiyaların sürətli inkişafı, sürətli internet şəbəkəsi və güclü texniki baza fermer birliklərinin daha effektiv qurulmasına və fəaliyyətinə imkan verir.

Göründüyü kimi, kənd təsərrüfatında kooperasiya əlaqələrinin inkişafı üçün iqtisadiyyatın digər sektorlarının yüksək inkişaf səviyyəsinə çatmasının önəmi böyükdür. Ancaq bu heç də o demək deyildir ki, kənd təsərrüfatı kooperativlərinin formalaşması üçün digər sektorların inkişaf etməsi mütləq və zəruri amildir. Bir sıra ölkələr nisbətən zəif iqtisadiyyata sahib olsalar da, kənd təsərrüfatı sahəsində güclü kooperativləşməyə malikdirlər. Nümunə olaraq, Malavidə kənd təsərrüfatı kooperativləri fermerlərin məhsuldarlığının və kommersiyalaşmasının artırılması baxımından önəmlidir. Ölkədə mövcud iqtisadi çətinliklərə baxmayaraq bu kooperativlər kənd yerlərində dolanışqı səviyyəsinin yaxşılaşdırılması və yoxsulluğun azaldılmasında mühüm rol oynayır [11].

Azərbaycanda kənd təsərrüfatı kooperativlərinin formalaşdırılmasının sürətləndirilməsi amilləri

Azərbaycanda hazırda kənd təsərrüfatı sektorunda kooperativlərin formalaşması prosesi nisbətən ləng gedir. Dövlət Vergi Xidmətindən təqdim olunan məlumata görə, 2023-cü il üçün ölkə üzrə 264 kənd təsərrüfatı kooperativi qeydiyyatdan keçmişdir [12]. Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin (KTN) məlumatına əsasən isə bu kooperativlərin təxminən 40%-i müxtəlif səbəblərdən öz fəaliyyətini dayandırmışdır və hazırda mövcud olan 156 kooperativdən 40-ı Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin dəstəyi ilə yaradılmışdır [13]. Bu kooperativlərin torpaq sahəsinin orta ölçüsü təqribən 273 hektar, üzvlərinin orta sayı isə 470 nəfərdir. KTN-in dəstəyi ilə yaradılmış kooperativlərə məxsus torpaqların cəmi sahəsi 9282 hektardır. Ən çox kənd təsərrüfatı kooperativi yaradılmış rayonlar Qax, Balakən və Zaqatala rayonlarıdır.

Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sahəsində kooperativlərin formalaşması üçün hüquqi baza yaradılmışdır. Belə ki, 14 iyun 2016-cı ildə “Kənd təsərrüfatı kooperasiyası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul olunmuşdur. Qanunda kənd təsərrüfatı kooperasiyasının formalaşmasının və inkişafının, kənd təsərrüfatı kooperativlərinin təşkilinin və fəaliyyətinin hüquqi və iqtisadi əsasları müəyyən olunmuşdur. Qanunda **kənd təsərrüfatı kooperativinə** kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının birgə fəaliyyət göstərmək üçün üzvlüyə əsaslanan könüllü birliyi olub, iştirakçıların maddi və sosial tələbatlarının onun üzvlərinin əmlak pay haqlarının birləşdirilməsi yolu ilə ödənilməsi məqsədilə yaradılan hüquqi şəxs kimi tərif verilir və üç tip kənd təsərrüfatı kooperativi fərqləndirilir [14]:

- **istehsal kooperativi** – kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları olan fiziki şəxslərin gəlir əldə etmək məqsədilə şəxsi əməyi ilə iştirakına əsaslanan birgə istehsalat və digər təsərrüfat fəaliyyəti yerinə yetirmək üçün birləşməsilə yaradılan kommertsiya hüquqi şəxs;

- **istehlak kooperativi** – kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları olan fiziki və (və ya) hüquqi şəxslərin kənd təsərrüfatı sahəsində fəaliyyəti dövründə üzvlərinin xərclərinin azalmasına və (və ya) gəlirlərinin artmasına və onların iqtisadi maraqlarının müdafiəsinə yönəlmiş xidmətlərin təşkili üçün birləşməsi yolu ilə yaradılan qeyri-kommertsiya hüquqi şəxs;

- **istehsal-istehlak (qarışıq) kooperativi** – kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, tədarükü, emalı və satışı ilə bağlı birgə təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirmək, üzvləri istehsal vasitələri və maddi-texniki resurslarla təmin etmək, onlara iqtisadi, sosial və digər tələblərini ödəmək məqsədilə xidmətlər göstərmək üçün yaradılan kommertsiya hüquqi şəxs.

Bundan başqa, 2017-ci ildə “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı kooperasiyasının inkişafına dair 2017-2022-ci illər üçün Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir. Bu Dövlət Proqramının məqsədi kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının birgə təsərrüfatçılıq fəaliyyətini təşviq etmək, könüllülük əsasında kənd təsərrüfatı kooperativlərinin təşkilinə əlverişli şərait yaratmaq, kooperativlərin dayanıqlı fəaliyyətini təmin etmək, həmçinin aqrar sahədə kooperasiyanın formalaşmasına və inkişafına dəstək verməkdir [15].

Eyni zamanda, 27 iyun 2019-cu il tarixli “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının subsidiyalaşdırılması Qaydası”na əsasən, istifadəsində olan 50 hektardan çox torpaq sahəsində aparılan əkinə və ya çoxillik əkməyə görə kənd təsərrüfatı kooperativlərinə əkin subsidiyası 10 faiz artırılmaqla tətbiq edilir [16].

Göstərilən üstünlüklərə baxmayaraq hazırki dövrdə Azərbaycanda kooperativlər maliyyə vəsaitlərinə məhdud çıxış, zəif institusional inkişaf, inkişaf imkanların məhdudluğu və kiçik fermer bazası kimi çətinliklərlə üzləşirlər.

Göründüyü kimi, Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sahəsində kooperativlərin yaradılmasının hüquqi bazasının mövcud olması və kooperativlərin yaradılması dövlət tərəfindən dəstəklənsə də, ölkədə kooperativləşmə prosesi yenə də aşağı templərlə irəliləyir. Bunu bir sıra səbəblərlə əlaqələndirmək olar:

1. Məlumatlılığın aşağı olması: ölkədə əksər fermerlər kooperativlərdə iştirakın üstünlüklərindən xəbərsizdirlər. Onlar kooperativlərin alış gücünün artırılmasında, xərclərin azaldılmasında, həmçinin bazar və xidmətlərə çıxışın yaxşılaşdırılmasındakı müstəsna rolla bağlı tam şəkildə məlumatlı deyillər.

2. Tarixi və mədəni faktlar: Sovet kollektiv təsərrüfat sisteminin miras qoyduğu neqativ təcrübə fermerlər arasında kooperativlər haqqında qarışıq təsəvvür formalaşdırıb. Hətta bəzi fermerlər kooperativləri Sovet dövrünün kolxoz sisteminin səmərəsiz fəaliyyəti və məcburi əmək tələbləri ilə əlaqələndirirlər ki, bu da ölkədə kooperativ modellərinin qəbul edilməsində təərəddüdlərə səbəb olur.

3. Zəif institusional dəstək: kooperativlərin inkişafı üçün institusional dəstək məhduddur. Mövcud təşəbbüslərə baxmayaraq ölkədə kooperativlərin yaranması və inkişafını təşviq edən effektiv siyasət tədbirləri, hüquqi çərçivələr və maliyyə stimulları ya çatışmır, ya da yaxşı həyata keçirilmir.

4. Maliyyə məhdudiyyətləri: kooperativləşmə yolunda maliyyələşməyə çıxış böyük maneədir. Bir çox kooperativlər fəaliyyətə başlamaq və davam etmək üçün lazım olan ilkin kapitalı və ya kreditləri təmin etməkdə çətinlik çəkirlər. Bu, kooperativlər üçün uyğun maliyyə məhsullarının olmaması ilə bağlıdır.

5. Etimad problemləri: fermerlər arasında ümumi bir inam çatışmazlığı var ki, bu da kollektiv fəaliyyəti çətinləşdirir.

6. Bilik və bacarıqların zəifliyi: ölkədə fermerləri kooperativlərin idarə edilməsi ilə bağlı məlumatlandırmaq üçün kifayət qədər təlim proqramları və resurslar mövcud deyil.

7. Bazar problemləri: kooperativlər tez-tez bazarlara çıxışda, böyük aqrobizneslərlə rəqabətdə və mürəkkəb təchizat zəncirlərini idarə etməkdə çətinlik çəkirlər. Qeyd edək ki, bu problemlər bir sıra hallarda fermerlərin kooperativ qurmağın praktiki faydalarını görməsinə də mane olur.

Bu problemlərin həlli üçün dövlət qurumları, qeyri-hökumət təşkilatları, beynəlxalq donörələr və fermerlərin özlərinin birgə səyi tələb olunur.

Deyilənlərin təhlilindən belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, ölkədə kənd təsərrüfatı sahəsində kooperativlərin kiçik fermerlərin istehsal vasitələrinə çıxışının təkmilləşdirilməsi baxımından rolu kifayət qədər məhduddur. Bu, əsas etibarilə kooperativlərin sayının az olması və zəif fəaliyyət aktivliyindən irəli gəlir. Belə ki, ölkədə mövcud fermer kooperativləri əsas etibarilə kənd səviyyəsində qurulur və əsas məqsədi istehsal resurslarından (əsasən torpaq və su) birgə istifadədən ibarətdir. Bu səbəbdən kooperasiya əlaqələri fermerlərin aqrobiznes fəaliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilmir. Başqa sözlə, ölkədə fermer kooperativləri müəyyən dərəcədə miqyas

effektindən istifadəyə imkan yaratsa da, kooperasiya fəaliyyətinin digər üstünlüklərindən istifadə üçün şərait yaratmır. Belə ki, hazırki dövr üçün Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sahəsində fermerlərin üzləşdikləri ən böyük problemlərdən biri olan satış probleminin həllində kooperativ əlaqələrindən demək olar ki, heç istifadə olunmur. Halbuki əksər xarici ölkələrdə kooperasiyalar məhz satış, o cümlədən ixrac probleminin həlli məqsədilə yaradılır. Məsələn, Cənubi Koreyada fermer kooperativlərində xüsusi olaraq marketing departamenti yaradılır və bu departament marketing strategiyalarının inkişaf etdirilməsi və həyata keçirilməsi, alıcılar və bazarlarla əlaqələrin idarə edilməsi, habelə brendinq və kommunikasiya səylərinə nəzarət funksiyalarını həyata keçirir [17]. Başqa sözlə, fermerlər kooperativin istehsal etdiyi məhsulların satış problemi ilə üzləşməzlər, bu problemi müvafiq mütəxəssislər həll edirlər. Beləliklə də effektiv əmək bölgüsü məhsuldarlığın və rəqabətqabiliyyətliliyin yüksəlməsinə gətirib çıxarır.

Ölkədə fermer təsərrüfatlarının həcminə çox kiçik olması da kooperativlərin inkişafını ləngidən amillərdəndir. Bir sıra hallarda fermerin yeganə gəlir mənbəyi olan torpağın kooperativin aktivinə çevrilməsi fermerin dolanışığı ilə bağlı bəlli bir risk şəraiti formalaşdırır ki, bu da həmin fermerin bu təşəbbüsə qoşulmaması ilə nəticələnir.

Deyilənlər nəzərə alınaraq Azərbaycanda kənd təsərrüfatı kooperativlərinin formalaşdırılmasının sürətləndirilməsi üçün aşağıdakı tövsiyələr irəli sürülə bilər:

- **Fermerləri kənd təsərrüfatı kooperativlərinin faydaları və fəaliyyət prinsipləri haqqında məlumatlandırmaq kampaniyalarının həyata keçirilməsi.** Praktiki faydaların göstərilməsi və təşviq edilməsi üçün media və “workshop”lar vasitəsilə uğur hekayələrinin paylaşılması nəzərdə tutula bilər.

- **Kooperativlərin inkişafına nəzarət edən və dəstəkləyən dövlət orqanının yaradılması.** Kooperativlərin formalaşmasını təşviq edən vergi güzəştləri, subvensiyalar və sadələşdirilmiş qeydiyyat prosesləri daxil olmaqla stimullaşdırıcı siyasətlərin tətbiq edilməsi nəzərdən keçirilə bilər. Buraya eyni zamanda dövlət-özəl tərəfdaşlığının gücləndirilməsi tədbirləri də daxildir.

- **Kooperativlərə xüsusi maliyyə xidmətləri təqdim edən kooperativ banklarının qurulması.** Fermerlərin və kooperativlərin maliyyəyə çıxışını asanlaşdırmaq üçün mikromaliyyə proqramlarının hazırlanması tədbirlərini əhatə edir.

- **Fermerlər arasında qarşılıqlı inama əsaslanan münasibətlərin formalaşmasının təşviq edilməsi.** Fermerlərin kollektiv fəaliyyətə qoşulmalarının dəstəklənməsi, kooperativlərin həyata keçirdikləri əməliyyatların və kooperativlərin idarə edilməsinin şəffaflığının təmin olunması ilə bağlı fəaliyyətlər.

Nəticə

Beləliklə, aparılmış təhlil nəticəsində müəyyən olundu ki, bir sıra sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafında kooperativlər mühüm rol oynayır. Kooperativlər fermerlərin istehsal vasitələri və xidmətlərlə təminatı, bazara çıxış və miqyas effektindən istifadə baxımından xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycanda müvafiq hüquqi baza və dəstək mexanizminin mövcud olmasına baxmayaraq kənd təsərrüfatı sahəsində kooperativlərin formalaşması prosesi kifayət qədər ləng gedir. Hazırki dövr üçün kiçik fermer təsərrüfatlarının istehsal

vasitələrinə çıxışı baxımından ən əsas vəzifə məhz kooperativlərin sayının artırılmasından ibarətdir. Bunun üçün isə ölkədə həm qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, həm yeni dəstək mexanizmlərinin işlənilib hazırlanması, həm də fermerlərin kooperativ əlaqələrinin genişləndirilməsi baxımından bilik və bacarıqlarının artırılmasına ehtiyac vardır.

Ədəbiyyat

1. David W. Cobia. Cooperatives in Agriculture, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ (1989), p. 50.
2. Dairy Farmers of America, <https://dfamilk.com/who-we-are/our-mark>
3. India's Amul: Keeping Up with the Times - Case - Faculty & Research - Harvard Business School. www.hbs.edu
4. Béla A. Balassa; Marcus Noland. Japan in the World Economy. p. 228.
5. Fama, E.F., & Jensen, M.C. (1983). Separation of ownership and control. Journal of Law and Economics, 26 (2), 301-325.
6. Narayan, D. (2002). Empowerment and poverty reduction: A sourcebook. World Bank Publications.
7. <https://econreview.studentorg.berkeley.edu/pioneers-knights-and-guilds-history-of-the-cooperative-movement/>
8. <https://olivierfrey.com/report-top-100-european-coops/>
9. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Performance_of_the_agricultural_sector
10. World Cooperative Monitor, <https://monitor.coop/en/media/library/research-and-reviews-world-cooperative-monitor/world-cooperative-monitor-2023>
11. <https://ssa.foodsecurityportal.org/node/2482>
12. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi Yanında Dövlət Vergi Xidməti
13. Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi
14. “Kənd təsərrüfatı kooperasiyası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. <https://e-qanun.az/framework/33348>
15. <https://e-qanun.az/framework/36076>
16. “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının subsidiyalaşdırılması Qaydası”, <https://president.az/az/articles/view/33663>
17. The National Cooperative Business Association CLUSA International, <https://ncbaclusa.coop/>

A.F. Azimov

The Agrarian Services Agency at the Ministry of Agriculture of the Republic of Azerbaijan

The role of agricultural cooperatives in enhancing access to inputs for smallholder farmers in Azerbaijan

Abstract

This article investigates the pivotal role of agricultural cooperatives in enhancing access to essential inputs for smallholder farmers in Azerbaijan. Smallholder farmers often face significant barriers in obtaining quality seeds, fertilizers, and equipment due to high costs and fragmented supply

chains. Agricultural cooperatives offer a collective approach to these challenges, providing benefits such as economies of scale, improved access to quality inputs, financial support, technical assistance, and better market access. Despite their advantages, cooperatives in Azerbaijan face challenges, including limited access to finance, weak institutional support, capacity constraints, and a fragmented farmer base. The article concludes with recommendations to strengthen cooperatives through supportive legal frameworks, enhanced financial access, capacity building, and public-private partnerships, aiming to promote sustainable agricultural development and improve the livelihoods of smallholder farmers in Azerbaijan.

Keywords: *agricultural cooperatives, farmers, access to inputs, sustainable agriculture development.*

А.Ф. АЗИМОВ

Агентство аграрных услуг при Министерстве сельского хозяйства
Азербайджанской Республики

Роль сельскохозяйственных кооперативов в обеспечении доступа к ресурсам для мелких фермеров в Азербайджане

Резюме

Данная статья исследует ключевую роль сельскохозяйственных кооперативов в обеспечении доступа к необходимым производственным ресурсам для мелких фермеров в Азербайджане. Мелкие фермеры часто сталкиваются с серьезными препятствиями при получении качественных семян, удобрений и оборудования из-за высоких затрат и фрагментированных цепочек поставок. Сельскохозяйственные кооперативы предлагают коллективный подход к этим проблемам, предоставляя такие преимущества, как экономии масштаба, улучшенный доступ к качественным ресурсам, финансовую поддержку, техническую помощь и лучший доступ к рынкам. Несмотря на свои преимущества, кооперативы в Азербайджане сталкиваются с вызовами, включая ограниченный доступ к финансированию, слабую институциональную поддержку, ограниченные ресурсы и фрагментированную базу фермеров. Статья завершается рекомендациями по укреплению кооперативов через поддерживающие правовые рамки, расширенный доступ к финансированию, развитие капитальных вложений и публично-частные партнерства с целью продвижения устойчивого развития сельского хозяйства и улучшения условий жизни мелких фермеров в Азербайджане.

Ключевые слова: *сельскохозяйственные кооперативы, фермеры, доступ к производственным ресурсам, устойчивое развитие сельского хозяйства.*